

Egy, a nemzetközi jog és nemzetközi kapcsolatok tudományával hivatásszerűen foglalkozó jogász számára a húsz évvel ezelőtti rendszerváltás számos érdekes vizsgálандó és elemzendő kérdést nyitott meg, különösen igaz ez abban az esetben, ha jogászként a rendszerváltás időszakában még éppen csak a középiskolába nyert beocsátást, így világnézetének alakulása, jogásszá válása folyamatában már az új idők befolyásolták. Ennek eredményeképpen, úgy vélem, könnyebb az elmúlt húsz év nemzetközi joggal kapcsolatos egyes magyar jogi kérdéseit kritikai szemlélettel vizsgálat alá venni; a jelen tanulmány célja éppen ez. Egyébként, ha a rendszerváltás nemzetközi, illetve nemzetközi jogi környezetét akarjuk elemezni, az átfogó kép érdekében alapvetően két irányban lenne érdemes vizsgálódnunk, ám területi okok miatt erre jelenleg nem lesz lehetőségünk.

Az első téma, amely érdemes lenne figyelmünkre, hogy a rendszerváltás időszakában, valamint annak következtében a Magyar Köztársaság közvetlen geopolitikai környezete milyen mértékben és hogyan változott meg. Mivel a rendszerváltás-folyamat a teljes közép- és kelet-európai térséget érintette, természetesen ilyen hatása is jelentős, a nemzetközi jog szempontjából pedig azért fontos, mert az válhat az egyik legfontosabb eszközzé, melynek alkalmazásával a Magyar Köztársaság az érdekeit képviselni tudja. Ráadásul, ennek a környezetnek a változása gyakran a bennünket körülvevő államok, illetve hazánk közötti, elfeledettnek tűnt regionális-kétoldalú államközi feszültségeknek bizonyos mértékű „újraszületését” is elhozta. Ezek nagy részét korábban, a kommunista rendszerű időszakban a „testvéri” államok közötti kényszerszövetség okán az érintett államok nem kezelték a nagypolitika szintjén, hiszen annak idején a Magyar Népköztársaság és az öt körülvevő szocialista államok, a Szovjetunió és a kommunista együttműködés által diktált bizonyos fajta mesterséges testvériség jegyében nagyon sok olyan – korábban az államok között meglévő – konfliktust „elmaszatoltak”, amelyek eredete korábbi, a „bűnös korszakból” való volt. Ezek, a korábban gyakran konfliktusokhoz vezető feszültségek abban az időszakban „elfelejtődtek”, ám a rendszerváltás után, változatos okok miatt, nem egyszerre és nem meglepő hirtelenséggel, de folyamatosan éledtek újra, kezdték feszíteni régióinkat, amire a példák nap mint nap jelentkeznek. Talán Szlovénia és Ausztria kivételével majdnem mindegyik szomszédos állammal kapcsolatban azonosíthatunk olyan viszályforrásokat, amelyek valamiféle feszültséget eredményezhettek, és amelyeket valamilyen módon rendezni kellett.

A másik, általam figyelemre méltónak tartott, és a jelen tanulmány tárgyává tett, a rendszerváltással kapcsolatosan említendő vizsgálati terület, hogy a Magyar Köztársaság mai belső jogi rendszerében vajon milyen nyitott kérdések maradtak – vagy akár kerültek elő újra –, amelyek gyökerei a korábban vállalt nemzetközi jogi előírásokból, illetve a Magyar Népköztársaság azok teljesítésére vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeiből

Lattmann Tamás

Húsz évvel a rendszerváltás után: érdekes kérdések a nemzetközi jogász számára

ered. Véleményem szerint több olyan, a múltból megörökölt kötelezettségvállalás is található, amely nem biztos, hogy teljes mértékben összeegyeztethető a jelenlegi alkotmányos rendszerünkkel, illetve amelynek beillesztése, magyar jogba átültetése valamilyen oknál fogva nem sikerült. Hasonlóképpen, több értelmezési zavar is tapasztalható, nem csupán a közbeszéd, hanem a politikai és a szakmai párbeszéd szintjén is, amelyeket a jogállami rendszer keretei között már eddig is lehetett és kellett volna rendezni. Ehhez hozzátehetjük, hogy miközben ezeket a Magyar Népköztársaság nem rendezte vagy nem is észlelte, azt a Magyar Köztársaság sem tette meg – tekintettel arra, hogy az államforma megváltozása a korábban vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeket nem változtatja meg, ezekkel ma is számolni kell. Emellett még a rendszerváltás utáni időszakban is jelentek meg olyan új kérdések, amelyek alapvetően ezzel álltak összefüggésben. Ezekből mutat be a tanulmány három, a szerző saját, szigorúan subjektív érdeklődése alapján fontosnak tekintett példát.

1. A gyűlöletkeltés szabadsága?

Első példaként említésre méltó a gyűlöletbeszéd büntethetőségével kapcsolatos vitasorozat, amely bár egy, a magyar jogrendszeren belül eldöntendő kérdés körül szerveződik, ám vannak nemzetközi jogi vonatkozásai is.¹ Itt problémásnak érzem ugyanis, hogy a Magyar Népköztársaság által, az 1965-ös faji megkülönböztetés elleni egyezmény alapján vállalt kötelezettségek már nem egyértelműen jelennek meg megfelelően a rendszerváltás utáni belső jogi struktúrában, ám felvethető az a kérdés is, hogy vajon korábban jobb volt-e a helyzet.

Úgy tűnik, mintha e területen régebben sem a Magyar Népköztársaság, sem pedig a rendszerváltás után a Magyar Köztársaság nem figyelt volna oda a nemzetközi jogi szinten létező kötelezettségeire. A fentebb hivatkozott nemzetközi szerződést a Magyar Népköztársaság szinte az elfogadás után azonnal ratifikálta, ám annak – a korabeli régiós politikai folyamatoknak megfelelően – inkább politikai tartalmát tekintette hangsúlyosnak (a nemzetiszocialista és fasiszta rezsimok

elítélésének lehetősége), és nem tulajdonított túl nagy jelentőséget az egyéb, abból fakadó kötelezettségeknek. A rendszerváltás után létrejött Alkotmánybíróság (AB) immár egy új, jogi alapokra helyezett hozzáállással, logikus lépésként felszámolta az ennek megvalósítása végett megalkotott jogszabályok nagy részét, és a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban új, a jogállami elvárásoknak jobban megfelelő gyakorlatot fejlesztett ki a tartalom-semleges védelem elve alapján. Ugyanakkor, a gyűlöletbeszéd önálló büntethetőségének hiánya többek szerint ellentétben áll az egyezmény 4. cikkében foglalt, az államokat terhelő büntető jogalkotási kötelezettséggel, márpedig, mivel a Magyar Népköztársaság annak idején – az egyezményt szintén megerősítő nyugat-európai államokkal szemben – nem fűzött a véleménynyilvánítás állami jogszabályok biztosította szabadságát védeni kívánó fenntartást az egyezményhez, a rendszerváltás utáni időszakban, az Alkotmánybíróságnak a büntető jogszabályokat érintő törlései miatt jogsértő állapotba került.

Az Európa Tanács tagállamai közül többen is fűztek ilyen fenntartásokat az egyezményhez, amelyek lehetővé tették számukra, hogy fenntartsák a cselekmény büntetőjogi üldözésének szabadelvűbb megközelítését, ám a Magyar Népköztársaság illet annak idején nem tett, évtizedekkel a megerősítés után érvényesen pedig már nem is tehet – így ma a kérdés annak függvénye, hogy az egyezmény konkrétan milyen jogalkotási kötelezettséget ró a részes államokra. A 4. cikk tartalmát ugyanakkor bizonytalannak látom, különös tekintettel a részes államok sokféle, valamint az egyezményre felügyelő bizottság szintűgy nem egységes gyakorlatára. Ugyanakkor az semmiképpen nem jelenthető ki egészen egyértelműen, hogy a jelen hazai jogszabályi környezet mennyiben egyeztethető össze az egyezménnyel, hiszen az alapok, a jogalkotó mozgásterét meghatározó korlátok még egy olyan korszakban születtek meg, amikor az adott kérdés magyar jogi értelmezése messze nem a mai viszonyrendszerben mozgott.

II. Emberiség vagy emberiség elleni bűncselekmények?

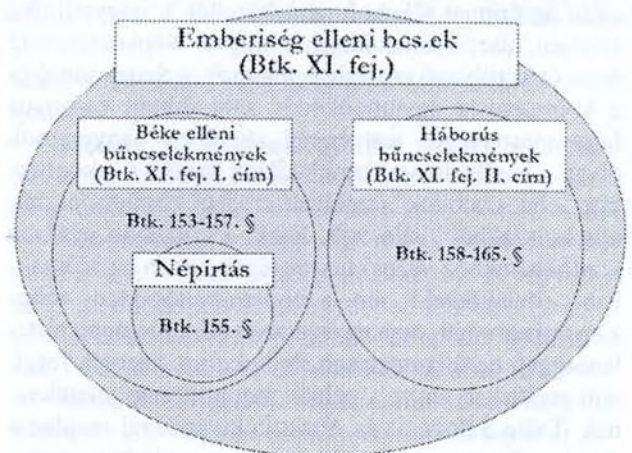
A következő, általam említésre érdemesnek tartott kérdés azzal a vitával kapcsolatos, amely időről időre megjelenik a nemzetközi humanitárius jog művelői körében, azzal kapcsolatban, hogy vajon melyik elnevezés minősül helyesnek. Többek szerint a vita látszólagos, alapvetően szemantikai jellegű, és nem érdemel különösebb figyelmet. Véleményem szerint ugyanakkor a kérdés nem zárható le ilyen röviden, mert túlmutat egy egyszerű terminológiai vitán. A hatályos Büntető Törvénykönyv (Btk.) „emberiség elleni bűncselekmények” címet viselő XI. fejezetének elnevezését a nemzetközi jogi szakma kénytelen-kelletlen néha szokta használni az emberiség elleni bűncselek-

mények osztályozás helyett,² pedig a magyar nemzetközi jogi szakirodalom következetesen alkalmazta az „emberiség elleni bűncselekmények” kifejezést.³

Ám én úgy vélem, hogy a Büntető Törvénykönyv szóhasználata nemzetközi jogi szempontból mindenképpen koncepcionálisan hibás, ugyanis nem ennek a bűncselekményi kategóriának a tényleges tartalmát fejezi ki, ráadásul a Büntető Törvénykönyvben is elég furcsa, a nemzetközi jog rendszerén belül kialakított beosztással is ellentétes alakban jelenik meg. Ennek megfelelően nem tartom helyesnek a nemzetközi jog területén a Btk. szóhasználatának megfelelő kifejezés alkalmazását – ott ugyanis az emberiség elleni bűncselekmények kifejezés korábban a nemzetközi humanitárius jogi szakirodalom által világosan és egyértelműen kikristályosított emberiség elvének megsértéséből fakadó jogsértések büntetendő osztályozását tekintik, amelyek modern alakjukban a különböző nemzetközi büntető törvényszékek, illetve a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumában jelennek meg írásos, nemzetközi jogilag kötelező formában. A magyar, illetve a nemzetközi jogi rendszer közötti különbséget a lenti ábrák mutatják be.

Bűncselekmények a nemzetközi jog (a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma) alapján

A nemzetközi jog alapján bűncselekménynek minősített cselekmények a hatályos magyar Büntető Törvénykönyv rendszerében

Ha megvizsgáljuk a hatályos Büntető Törvénykönyv XI. fejezetét, azt láthatjuk, hogy az „emberiség elleni bűncselekmények” címszó alatt nem sok olyan bűncselekményt találunk, amely egyébként az emberiség elleni bűncselekmények klasszikus osztályába lenne vonható, illetve az alá sorolt különböző bűncselekmények nagy részének semmi köze ahhoz – különösen szembetűnő ez, ha összehasonlítjuk a nemzetközi Büntetőbíróság statútumának rendszerével. Egy nem-

zetközi joggal foglalkozó személy számára már az is komoly kérdéseket vet fel, hogy hogyan kerül az „emberiség elleni bűncselekmények” rendszere alá az I. cím, a „béke elleni bűncselekmények” kategória. Hazai büntetőjogi szempontból nyilván megmagyarázható, ám egy nemzetközi jogász számára zavaró, hogy ily módon eltűnni látszik a nemzetközi jog területén egyébként alapvető fontosságú különbségtétel a *ius ad bellum* és a *ius in bello* területei között. Az itt megjelenő bűncselekményeknek, így például a „háborús uszítás” (153. §), a „tiltott toborzás” (154. §) vagy az „apartheid” (157. §) bűncselekményeknek amúgy is vajmi kevés közülük van a nürnbergi törvényszék gyakorlatából derivált emberiség elleni bűncselekményekhez. A „népirtás” büntette (155. §) már a világháború utáni felelősségre vonások időszakában is külön osztályt képezett, ebben azóta sem történt változás. Az egyetlen, valamilyen mértékig átfedést mutató rész a „háborús bűncselekmények” címet viselő II. cím, itt viszont vegyesen vannak a két nagy nemzetközi jogi kategóriába tartozó bűncselekményi tényállások.

Minderre egy lehetséges magyarázat, amely a magyar büntetőjogi szakirodalomban – érzésem szerint tévesen – megjelenik, hogy az „emberiség elleni bűncselekmények” sajátos magyar belső jogi osztályozást képez, és nem teljes mértékben azonos a nemzetközi jogi *crimes against humanity* kategóriával. Ezt örömmel el is fogadnám egyfajta hungarikumként, csak éppen a gyakorlat cáfol rá erre, sőt, csak nagyobb lesz a gondolati zűrzavar, ha e feltevés birtokában kíséreljük meg a magyar jogforrásokat tovább elemezni. Ugyanis mind a rendszerváltás előtti, mind pedig az aztáni időszakban is ez, a Büntető Törvénykönyvből megörökölt „emberiség elleni bűncselekmények” kifejezés köszön vissza számos jogi forrásban, jogszabályokban, amelyekkel a jogalkotó a nemzetközi jogban megjelenő *crimes against humanity* kifejezést próbálja átvinni a magyar jogba. Így például ezt láthatjuk az ENSZ keretében 1968-ban elfogadott, a Magyar Népköztársaság által 1971-ben kihirdetett, hivatalos magyar fordítású címe szerint a háborús és az emberiség (sic!) elleni bűntettek elévülésének kizárásáról szóló egyezmény esetében is, amely viszont az alapjául szolgáló bűncselekmények esetében egyértelműen utal a nürnbergi „emberiség elleni bűncselekmények” kategóriára, az 1949-ben elfogadott genfi egyezmények súlyos megsértésének eseteire, a népirtás elleni egyezményre, valamint az apartheid büntetettére.⁴

A címben és a szövegben is szereplő *crimes against humanity* szövegrész fordítása mindenhol „emberiség elleni bűncselekmény”, nyilvánvalóan az akkor hatályban lévő büntető törvénykönyv, az 1961. évi V. tv. szövegezését követve. Ugyanakkor a rendszerváltás utáni szöveghasználat sem javult, ám a nemzetközi jogi előírások időközbeni folyamatos kristályosodása egyre inkább egyértelművé tette a magyar jogrendszer hozzáállásának hibás voltát. Így például először a

hágai Jugoszlávia-törvényszék, majd a Ruanda-törvényszék statútumát a Magyar Köztársaság jogrendszerében kihirdető jogszabályokban is a *crimes against humanity* bűncselekményi osztályozásként „emberiség elleni bűncselekmények” címszó alatt jelent meg, ami így, ebben a formában ugyanakkor azonnali és látványos normaütközést jelentett, hiszen ha valaki odateszi e statútumok szövegét a Magyar Köztársaság Büntető Törvénykönyve mellé, akkor jól láthatja a különbségeket.⁵ Végül, a Nemzetközi Büntetőbíróságot létrehozó, 1998-ban elfogadott Római Statútum szövegének 2002-ben elkészült magyar nyelvű hivatalos fordításában⁶ ezen osztályozás már – álláspontom szerint helyesen – végül „emberiség elleni bűncselekmények” név alatt jelenik meg. Ugyanakkor számomra a mai napig nem világos, hogy amikor ezt a törvényjavaslatot az Országgyűlés elé terjesztették, abból a célból, hogy az törvénnyel hirdesse ki a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumát, akkor vajon mi vezette a szöveget előkészítő minisztériumot arra, hogy a törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indokolásba a következőt foglalja bele, indokolni kívánva az „emberiség elleni bűncselekmények” helyett az „emberiség elleni bűncselekmények” osztályozás alkalmazását:⁷

„A hatályos Büntető Törvénykönyv XI. fejezetének címe a korábbi nemzetközi szerződéseken szereplő *mankind* kifejezés alapján „emberiség” elleni bűncselekményként vezette be a magyar jogba e bűncselekményeket. Ebből fakadóan több mint egy tucat törvény ezt a terminológiát vette át. Az újabb szerződéseken már a *crimes against humanity* kifejezést használják, amelynek helyes magyar fordítása az »emberiség« elleni bűncselekmények.”⁸

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által fenntartott, a világhálón mindenki számára ingyenesen hozzáférhető humanitárius jogi adatbázis keresőjébe beütve az indokolás által említett *crimes against mankind* kifejezést, az említett „korábbi nemzetközi szerződésekre” kíváncsi kutató csalódottan veszi tudomásul a majdnem másfél évszázadnyi nemzetközi jogforrást átfogó keresés eredményeképpen kapott kövér nullát.⁹ Az indokolásban foglaltakkal ellentétben, a létező, eddig elfogadott nemzetközi szerződéseken tehát nem találunk *crimes against mankind* kifejezést, ehhez legközelebb a Nemzetközi Jogi Bizottság 48. ülészakán, 1996-ban elfogadott, az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények kódexének tervezete áll.¹⁰ Itt valóban a *mankind*, egészen pontosan a „crimes against the peace and security of mankind” kifejezés szerepel gyűjtőkategóriaként, magában foglalva a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma által ismert osztályozásokat, köztük a *crimes against humanity*, azaz az emberiség elleni bűncselekmények csoportjával. Bár ez a „crimes against the peace and security of mankind” kifejezés hasonlítható a magyar Btk. „emberiség elleni bűncselekmények” megoldásához, kizárható, hogy az előterjesztői indokolás erre célzott, hiszen ez az 1996-os tervezet sem „korábbi”,

sem pedig „nemzetközi szerződés”, és abból már csak a megszületése óta eltelt rövid idő okán sem fakadhatott „több mint egy tucat törvény”.

Az előterjesztői indokolás számomra teljesen zavaros, és valótlanságokat tartalmaz. A kérdést én egyszerűnek látom: a Statútum szövegében végre ki lett javítva az évtizedek óta helytelen szóhasználat, amely egyrészt logikátlan, másrészt pedig nem is állt összhangban a nemzetközi jogi előírások rendszerével. Mint sok más esetben, itt is azt láthatjuk, hogy mintha a rendszerváltás előtti időszakban nem lett volna törekvés bizonyos, az uralkodó politikai rendszer által nem annyira jelentősnek tartott jogi kérdések pontos kezelésére, aminek kijavítására csak napjainkban nyílik lehetőség. Ehhez képest kifejezetten zavarónak tartom, hogy ezen a ponton az indokolásban olyasvalami jelenik meg, aminek a valósághoz vajmi kevés köze van, különösen, hogy az indoklás más pontjai véleményem szerint helyesen látják a lényegét:

„A magyar Btk. az *emberiség elleni bűncselekmények* néven gyűjti össze azokat a bűncselekményeket, amelyeket a nemzetközi jog népiértásként, apartheidként, háborús bűncselekményekként, agresszióként, és a tulajdonképpeni emberiesség elleni bűncselekményekként használ, sőt a magyar Btk. a tulajdonképpeni emberiesség elleni bűncselekményeket nem is tartalmazza. Emiatt a Statútum rendelkezéseinek belső jogba építése során nem mellőzhető az a fogalomtisztítás, amelyet azért kell elvégezni, mert a magyar törvények által használt „emberiség” elleni bűncselekmények és a nemzetközi jog által használt fogalmak között nincs összhang.”¹¹

Összességében tehát a *crimes against humanity* kifejezés fordításaként az „emberiség elleni bűncselekmények” kifejezést tartom helyesnek, és e nemzetközi jogi bűncselekményi osztályozás magyar nyelvű elnevezéseként ezt javasolom alkalmazni. Összhangban a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának magyar fordításával megkezdett új, helyes irányú folyamatokkal. Ehhez képest különösen komoly csalódást jelent, hogy az előző részben taglalt, holokauszttagadással, illetve gyűlöletbeszéddel kapcsolatos viták során, 2009 nyarán az Országgyűlés elé került, az Alkotmány módosítására irányuló szövegekben újfent előkerült az „emberiség elleni bűncselekmények” kifejezés. A Magyar Szocialista Párt (MSzP) frakciójába tartozó 97 országgyűlési képviselő által előterjesztett T/9584. sz. javaslatban szintúgy, mint a Fidesz reakciójaként, módosító jelleggel, önálló képviselői indítványként, T/9839. illetve T/10082. sz. alatt benyújtott javaslatokban. Ezek akkori – álláspontom szerint helyénvaló – kudarca után azonban sajnos újra előkerült a 2010 áprilisában lezajlott választásokon felállt, új összetételű Országgyűlés elé 2010. május 17-én beterveztett képviselői javaslatban,¹² amely a Büntető Törvénykönyv 2010. februári, a holokauszttagadás tilalmát megállapító módosítását¹³ egészítené ki a kommunista rezsimiek által elkövetett bűnök tagadásának tilalmával.¹⁴

Elgondolkodtató, hogy a rendszerváltás után húsz évvel országgyűlési képviselőknek, közöttük többnyire jogászoknak vagy legalább szakmai stábjaiknak nem tűnik fel, hogy az általuk a jogrendszerbe – különösen, ha alkotmányos szinten – illeszteni kívánt tilalom jogi értelemben teljesen értelmetlen, hiszen példának okáért a náci Németország vagy a sztálini Szovjetunió által végrehajtott „tiltott toborzás” bűncselekmény tagadásának tilalma nyilvánvalóan abszurd, és természetesen nem is ez a jogalkotói cél. Ám mivel a Btk. XI. fejezete e bűncselekményt is ebbe a körbe vonja, a tilalom logikusan kiterjedne erre is – ami viszont már egészen biztosan nem állná ki sem az alkotmányosság, sem pedig adott esetben a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának próbáját sem. Biztos vagyok benne, hogy ez nem szándékos – ám a szakmai felületességet még ennél is sokkal sajnálatosabbnak tartom.

III. Ellenforradalom vagy népfelkelés? Vagy egyik sem?

A magyar rendszerváltással kapcsolatban, annak nemzetközi jogi kapcsolódása miatt további érdekes kérdés a „népfelkelés” problémája, illetve jogi minősítése. A magyar közvélemény sajnálatosan hajlamos a „népfelkelés” és a „forradalom” közé egyenlőségjelet tenni, a két kifejezést rokon értelműként használni, annak ellenére, hogy a kettő között jelentését és tartalmát tekintve nagyobb különbségek nem is lehetnének. Ennek egyik nyilvánvaló oka az akkor államminiszter Pozsgay Imrének 1989. január 28-án tett, akkor merésznek tűnő kijelentése, amellyel az 1956-os eseményeket népfelkelésnek minősítette – az addig hivatalos álláspontnak tekintett ellenforradalommal szemben. Ezzel sokak szerint egyfajta ellenállást fogalmazott meg a kurzus hivatalos álláspontjával szemben, hiszen a közvélemény számára úgy tűnt, hogy első alkalommal fordította meg az előjelet valaki, és minősítette ellenforradalom helyett forradalomnak 1956-ot. Tudni és látni kell ugyanakkor, hogy a *népfelkelés* kifejezésnek határozottan kötött jelentése van a magyar jogi, és különösen a magyar jogtörténelmi szóhasználatban, amely semmilyen körülmények között nem azonos a forradalom intézményével. Az 1956-os események minősítése ma már egyszerű kérdés, a hivatalos álláspont szerint forradalom, de a vélemények szabadsága okán látjuk, hogy vannak nem ennyire egyértelmű álláspontok is – igazságot ebben a kérdésben jelen tanulmány keretei közt egészen biztosan nem szeretnék tenni, csak annak leszögezésére szorítkoznék: népfelkelésnek egészen biztosan nem minősíteném.

A „népfelkelés” ugyanis a magyar jog rendszerében, a magyar történelemben azt jelenti, amikor egy állam fegyveres összeütközése során egy másik állammal a hivatásos, sorállományú vagy egyéb módon szervezett fegyveres hadereje mellett a polgári személyeket is kötelezően hadba állítja harcolóként a fegyveres összetű-

zésbe. Népfelkelőnek tehát nem az állam ellen forradalmat indító vagy egyéb módon lázadó személyeket hívjuk, hanem az állam által hadrendbe állított polgári személyeket, és ez az a pont, ahol a nemzetközi jogász, különösen a fegyveres erő alkalmazásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó nemzetközi jogász érdeklődése feltámad, hiszen ez ismerős terület. A népfelkelő a hadba állító állami intézkedés miatt jogszerű harcossá, nemzetközi hadijogi kifejezéssel élve kombattánssá válik. Ennek következménye, hogy az ilyen személyekre innentől kezdve a nemzetközi jog által meghatározott jogok és kötelezettségek válnak alkalmazandóvá, így például jogszerűen támadhatják az ellenséges állam haderejét, elfogásuk esetén pedig a hadifoglyokra vonatkozó védő szabályok alkalmazását igényelhetik. A népfelkelés történelmi intézményi előzménye a magyar jogban a nemesi felkelés, az inszurrekció intézménye volt, amikor az állam, azaz a király állította hadba a hadviselésre egyébként jogosult nemeseket, az ehhez fűződő ünnepélyes elemek alkalmazásával, például a véres kard körbehordozásával. Nemesi felkelésre utolsó alkalommal Magyarországon 1809-ben került sor, amikor is a győri csata, illetve annak eredménye e haderő-szervezési intézmény hatyúdálavá is vált – hiszen a napóleoni haderő megsemmisítő erejű győzelme a Napnál is világosabban mutatott rá e módszer meghaladott és elégtelen jellegére.

A nemesség hadviselési kiváltságát a polgárosodás időszakában megbontó új elemként jelent meg a népfelkelés intézménye, amelyet a magyar jogrendszerben egyértelmű és szabályozott formában az 1868. évi 42. számú, *A népfelkelésről* címet viselő törvénycikk helyezett el.¹⁵ Ez a történelmi jogszabály nagyon jól mutatja, hogy miről is szól a népfelkelés intézménye: nyilván senki nem feltételezi, hogy egy állam arról alkot törvényt, hogy hogyan kell ellene szabályosan forradalmat végrehajtani. Természetesen itt sem arról van szó. Az e törvénycikket közvetlenül megelőző 1868. évi 40. törvénycikk *A véderőről*, a 41. pedig *A honvédségről* címet viseli. A fentebb említett, népfelkelésről szóló törvénycikkkel együtt e három jogszabály határozta meg a kiegyezés után újrászerveződött Magyar Királyság védelmi képességét, amelynek a népfelkelés a civilek mozgósítására építő, kiegészítő alakzata. Alkalmazására átfogó módon az első világháború során került

sor utolsó alkalommal, amelynek emlékét a mai napig őrzik a Hadtörténelmi Múzeum udvarán elhelyezett márványtáblák is. Az 1956. október 23-i eseményeket népfelkelésnek minősíteni ugyanígy teljes mértékben téves megközelítés.

Vigasztalásképpen, jó hírem van azok számára, akiknek ezek után hiányzik egy október 23-i népfelkelés a magyar történelemből. Volt Magyarországon október 23-án népfelkelés, csak éppen nem 1956-ban, hanem még 1848-ban, Kolozsvárott, amikor is Vay Miklós báró, a Batthyány-kormány által kinevezett királyi biztos hirdette meg azt öfelsége, V. Ferdinánd, megkoronázott, azaz legitim magyar király nevében, mégpedig a Nagyszebenben tevékenykedő Puchner Antal báróval, erdélyi császári főhadvezérrel szemben, aki később majd az erdélyi hadjáratok során Bem tábornok legnagyobb ellenlábasa lesz.¹⁶ A királyi biztos azért hirdette, hirdethette meg a népfelkelést a király nevében, mert az akkor hatalmon lévő magyar kormányzat – Pest-Budán a nem sokkal korábban még Batthyány Lajos által vezetett magyar kormány – V. Ferdinánd, a legitimnek tekintett király által jóváhagyott, szentesített kormányzat volt. Puchner azzal, hogy kijelentette, hogy nem hajlandó a Pest-budai kormányzat parancsait végrehajtani, a korabeli közjogi értelmezés szerint szembejött a királlyal, ami miatt vele szemben a királyi hatalomnak kellett fellépnie, amelynek eszköze az ellene meghirdetett népfelkelés volt, s amelynek felhívására a királyi hatalmat képviselő Vay báró volt jogosult. Az 1848. október 23-án, Vay

Miklós királyi biztos által meghirdetett népfelkelés így a király ellen támadó ellenség ellen irányult, aki a magyar értelmezés szerint akkor Puchner báró volt. Mindebből az is következik, hogy a magyar jogi, közjogi szóhasználatban a „népfelkelés” kifejezés a „forradalom” rokon értelmű szavaként teljes mértékben hibás. Mégis, akkor hogyan és miért ragadt a népfelkelés minősítés 1956-on?

Egyes források szerint az eseményeket népfelkelésnek első alkalommal maga Kádár János minősítette, november 1-jei rádióbeszédében, amelynek során a „Rákosi uralmát lerázó dicsőséges népfelkelés” győzelméről beszélt.¹⁷ Am ez az idézet pontatlan, hiszen a rádióbeszéd szövege egyszer sem tartalmazza a „népfelkelés” kifejezést. Helyette a „népünk dicsőséges felkelése” jelenik meg, amely „lerázta a nép és az

ország nyakáról a Rákosi-uralmat”, majd a szövegben később is csupán a „felkelés”, illetve a „nép felkelése” kifejezések jelennek meg, amelyek nyilván a beszélő szándéka szerint is az állam Rákosi fémjelezte, korábbi hatalmi szerkezete elleni, haladó támadó erők tevékenységére utalnak, nem pedig a jogi értelemben vett „népfelkelés” intézményére.¹⁸ Am még ha e feltevés téves is lenne, már e kádári minősítés is hibás volna, mivel a népfelkelést a Rákosi-rendszerrel, azaz a belső hatalmi szerkezettel szembenállóként határozná meg, miközben sem a népfelkelésre vonatkozó általános elméleti, sem pedig a fenti jogszabályok által meghatározott részletfeltételek nem teljesültek. A legfontosabb ilyen hiány, hogy a kormányzattól semmilyen, a civilek hadba állítására vonatkozó utasítás vagy felhívás nem hangzott el, sőt, az október 24-étől a kádári hatalomátvételig hivatalban lévő kormány fejeként Nagy Imre utasításai éppen ezzel ellentétesek voltak; a gyülekezések betiltása, a kijárási tilalom és a statárium elrendelése éppen azt célozta, hogy ne legyenek fegyveres ellenségeskedések a szovjet haderővel, amire kifejezetten fel is szólította a felkelő fegyveres csoportokat – kérdés, hogy milyen sikerességgel. Ilyen természetű utasítás a kormányzat részéről még a november 4-én megindult szovjet invázió idején sem hangzott el, sőt, Bibó István államminiszter aznapi, a nemzethez intézett kiáltványa is kifejezetten elzárkózott az ilyen felhívás megtételétől, a nemzet tagjait csupán a „passzív ellenállás” alkalmazására szólította fel, valamint határozottan kijelentette, hogy „fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban”, hiszen az az adott körülmények között „felelőtlenesség volna”.¹⁹ Mindezekből arra következtethetünk, hogy mivel a civilek hadba állítására vonatkozó parancs, utasítás nem született, a népfelkelés fogalmi teljességéhez szükséges feltételek nem teljesültek, így mind jogilag, mind pedig történelmileg hibás e fogalomhasználat: a forradalom rokon értelmű szavaként mindenképpen, a szovjet fegyveres erőkkel szembezállás szempontjából pedig fogalmilag, ráadásul a november 1-jei kádári – mint láthatjuk, nem is „népfelkelésként” – minősítés a november 4-ével kezdődő eseményekre nyilván amúgy sem vonatkozhatott volna. Összességében tehát az események népfelkeléssé minősítése már akkor is legfeljebb helytelen fogalomhasználat eredményeképpen volt lehetséges.

Akárhogyan is, a kádári hatalmi berendezkedés végül az események hivatalos megítélését összességében „ellenforradalom”-má változtatta, ami egy csapásra vetett véget a minősítési viták elméleti lehetőségének. Ennek oka, ahogy azt Kis János a rendszerváltás tízéves évfordulóján megfogalmazta, a „Kádár-féle MSzMP vérben és mocsokban született az 1956. november 4-i szovjet katonai beavatkozás és a rá következő kegyetlen megtorlás során”, így e kérdés akkori elhallgatása a rezsिम részéről ésszerű döntés volt.²⁰ Am a rendszerváltás hajnalán ez már nem volt fenntartható, és a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága – politikai nyomásra – egy történészekből álló albizottságot hozott létre abból a célból, hogy vizsgálja meg az 1956-os

események, illetve Nagy Imre tevékenységének esetleges újraértékelésének lehetőségét. Pozsgay Imre, ennek az úgynevezett történész-albizottságnak elnökeként, a vizsgálódásának eredményéről riporterri kérdésre – kihasználva a rezsिम első emberének, Grósz Károly főtitkárnak a távollétét – a következőt jelentette ki:

„– Hogyan ítélik meg Nagy Imre 1956-os szerepét, tevékenységét? – Ez az, ami körül még zajlanak a viták. Felderülhetnek olyan belső és külső összefüggések, amelyek ezt a megítélést, hogy úgy mondjam, árnyaltabbá teszik. Például önmagában az a körülmény, hogy ez a bizottság, a jelenlegi kutatások alapján, népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt. Egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.”²¹

A fenti mondatok között feszülő ellentmondás – különösen a feljebb, a népfelkelés tényleges jelentésével kapcsolatban előadottak fényében – igen feltűnő. Azokból arra következtethetünk, hogy Pozsgay, illetve a történészbizottság a „forradalom” és a „népfelkelés” közé, ha egyenlőségjelet nem is tesz, de rokon értelmű szavakként használja azokat, amikor a népfelkelést egy „uralmi forma elleni felkelésnek” minősíti – amit a fentiek alapján egyértelműen hibásnak minősíthetünk. E hiba különösen fájóvá válik, ha a bizottság egyes tagjainak későbbi nyilatkozatait is megvizsgáljuk, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a „forradalom” helyetti „népfelkelés” kifejezés alkalmazása politikai okokból történt, más körülmények között forradalomnak minősítették volna az eseményeket. Ormos Mária, a történész-albizottság tagja, akitől állítólag maga a „népfelkelés” minősítés is származott, későbbi nyilatkozataiban azzal indokolta a szóhasználatot, hogy a Központi Bizottság a „forradalom” minősítést nem fogadná el, a „népfelkelés” kifejezést viszont igen; vagy ahogy Rainer M. János megfogalmazta, a „pártvezetésnek ez még mindig elfogadhatóbb volt, mint forradalom és szabadságharcról beszélni”.²² A nagy hatású bejelentés után néhány nappal maga Pozsgay Imre is a következőkkel próbálta igazolni a „népfelkelés” kifejezés helyességét a Politikai Bizottság tagjai előtt: „Azért különösen jó, mert nem hordoz szovjetellenes tartalmat, de antisztálinista, és kielégíti jelen pillanatban azokat is, akik egyébként [...] másik variációt dédelgetnek magukban, a forradalom, nemzeti forradalom és függetlenségi háború, függetlenségi harc gondolatát [...], tehát nem arról van szó, hogy szakítani kell az ellenforradalom kategóriájával, hanem arról, hogy nehogy újra forradalom legyen a neve egyértelműen”.²³

Mindebből világosan kiderül, hogy akkor az események minősítése kérdésében elsődlegesen nem a jogitörténelmi szakmai, hanem az akkori sajátos politikai szempontok voltak elsődlegesek. Miközben egyébként egészen 1989-ig a „népfelkelés” minősítés egyáltalán nem jelent meg az ellenzéki szamizdatokban vagy a külföldi, a Kádár-rezsिम által elérhetetlen irodalomban sem, mindenhol forradalomnak tekintették azt.²⁴ Ezt erősítik utólag is a CIA 2001–2005 során a minősítés

alól legalább részben feloldott és hozzáférhetővé tett jelentései is, amelyek az eseményekre legfeljebb az „uprising” azaz „felkelés”, vagy „rebellion” azaz „lázadás” fogalmát használták, a szovjet fegyveres erőkké harcba bocsátkozókat pedig a „rebel” azaz „lázadó” elnevezéssel emlegették.²⁵ Nem hagy nyugodni a kérdés, hogy a történész albizottság és személy szerint Pozsgay Imre vajon a Központi Bizottság tudatlanságában, szakmai igénytelenségében bízott, vagy maga is tévedésben volt, amikor az események tekintetében előálltak a talán egyetlen olyan lehetséges minősítéssel, ami nem illett a forradalomra?

Akárhogyan is, csak remélni tudom, hogy előbb-utóbb helyére kerül a fogalom a magyar közbeszédben is, és nem lesz részünk több olyan élményben, mint nem olyan régen az egyébként csodálatos diósgyőri vár múzeumában, ahol egy kiállított középkori öltözet magyar nyelvű tájékoztató tábláján a történelmi szempontból helyes „népfelkelő”, angol megfelelőjén pedig a *freedom fighter* felirat díszel. Erős a gyanúm, hogy a történész által megírt szöveget lefordító, nyilván nem hozzáértő személy a népfelkelés – 1956 – *freedom fighter* logikai lépcsőfok mentén ültette át a szöveget angolra, ahol is a középső elem a jelen rész bevezetésében említett tévhit miatt szerepel.

***

A fent elemzett kérdések csak kis – igaz, látványos – részét mutatják be az olyan, nemzetközi jogi kapcsok

Jegyzetek

- ¹ Erről a kérdéstről lásd bővebben hozzászólásomat: *Beszélgetés a társadalmi stresszről és az önvédő jogállam eszközeiről* (Fundamentum, 2009. 4., 107–109. p.)
- ² A jelenleg hatályos Btk. előtt hatályban lévő 1961. évi V. tv. ugyanezt a koncepciót jelentette meg, így annak külön elemzése most nem kerítünk sort.
- ³ Lásd például a régebbi tankönyvek közül: Hajdu Gyula (szerk.): *Nemzetközi jog* (1954); Búza László–Hajdu Gyula (szerk.): *Nemzetközi jog*; a későbbiekből: Haraszi György–Herczegh Géza–Nagy Károly (szerk.): *Nemzetközi jog* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 422. p.); Herczegh Géza (szerk.): *Nemzetközi jog* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 357. p.)
- ⁴ *Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity*. UNTS 754. 73. Magyarországon kihirdette az 1971. évi I. tvr.
- ⁵ A hágai Jugoszlávia-törvényszéket létrehozta az ENSZ Biztonsági Tanács 827. (1993) sz. határozata, a statútumot Magyarországon kihirdette az 1996. évi XXXIX. tv. A Ruanda-törvényszéket létrehozta az ENSZ Biztonsági Tanács 955. (1994) sz. határozata, a statútumot Magyarországon kihirdette az 1999. évi CI. tv.
- ⁶ A Statútum kihirdetésére törvényben még – a jelen tanulmányban nem vizsgált, de egyébként arra érdemes okból – a mai napig nem került sor, így hivatalos fordításnak egyelőre az Országgyűlés előtt T/4490. sz. alatt törvényjavaslatként fekvő szöveget tekinthetjük.
- ⁷ Az indokolás a javaslat szövegével együtt hozzáférhető: <http://www.parlament.hu/irom37/4490/4490.htm>. (A kutatás ideje: 2010. január 17.).
- ⁸ Általános indokolás, uo. 7. pont.
- ⁹ Elérhetősége: <http://www.icrc.org/ihl>. (A kutatás ideje: 2010. január 17.).
- ¹⁰ *ILC Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind*. UN Doc. A/48/10 (1996).

lódású kérdéseknek, amelyekre ráférne egy alapos elemzés. A Magyar Köztársaság mai kötelezettségeit meghatározó nemzetközi szerződések között ugyanis még számos olyan van, amelyik például szóhasználati nehézségekkel küszködik, hasonlóan az emberiség-emberiesség kérdéskörhöz.

Így például az 1949-ben elfogadott harmadik, a hadifoglyok jogairól szóló genfi egyezmény több ponton is a hadifoglyoknak kiadható, illetve kiadni rendelt pénzügyi juttatások tekintetében a „zsold” kifejezést használja, amit mindenképpen hibásnak tartok, mert ezzel a nemzetközi jogban a hadviselés területén egyébként tiltott zsoldos kategóriához teszi hasonlóvá az egyébként a fegyveres összetűzésben jogszerűen részt vevő kombattánsokat. Emiatt szerencsésnek tartanám a magyar nyelvű szöveg felülvizsgálatát, és ezen a ponton a magyar jogi szóhasználatnak megfelelő „illetmény” alkalmazását.

A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, illetve jegyzőkönyveinek hivatalos magyar nyelvű szövege, egyes magyar jogszabályok, illetve a magyar szakirodalom teljesen következtelenül használja az Emberi Jogi Bizottság, Emberi Jogok Bizottsága elnevezéseket, és a helyzet csak még zavarosabbá vált az Emberi Jogi Tanács 2006-os létrejöttével. Ilyen jellegű nehézségből még nagyon sokat lehet azonosítani, ezek felülvizsgálata átfogó munkát igényelne. Bízom benne, hogy erre előbb-utóbb lesz lehetőség, különös tekintettel a jelen tanulmányban bővebben kifejtett kérdésekre.

- ¹¹ Általános indokolás, op. cit.
- ¹² T/25. sz. törvényjavaslat, amely a büntető jogszabályt érintő több módosítási kérdés mellett tartalmazta e módosítási javaslatot is. A javaslat elfogadására a kézirat lezárásakor még nem került sor, de annak elutasítására vagy jelentősebb módosítására nincs komoly esély.
- ¹³ T/11705. sz. törvényjavaslat. Érdemes megjegyezni, hogy mivel e módosítás szövege kifejezetten a holokauszt tagadására irányult, abban sem a népirtás, sem pedig az emberiség vagy emberiség elleni bűncselekmények kifejezések nem szerepelnek, így ebben az összefüggésben nem érdekes.
- ¹⁴ A kézirat lezárásakor a javaslat elfogadására még nem került sor.
- ¹⁵ Elérhető a világhálón: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5364>. (A kutatás ideje: 2010. január 11.).
- ¹⁶ *Hirdetmény általános népfelkelés szervezésére az erdélyi részekben a császárhoz való hűség védelmében*. HL 1848/49; 52/160. Közli Farkas Gyöngyi (szerk.): *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból* (Hadtörténelmi Levéltár, 1998, 244. p.). A mellékelt illusztráció forrása: uo.
- ¹⁷ Lásd például az MTI által összeállított *56-os Ki kicsoda* internetes oldal Kádárról szóló szócikkét. Elérhető a világhálón: <http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=7>. (A kutatás ideje: 2010. január 26.).
- ¹⁸ *Kádár János rádióbeszéde, 1956. november 1.* A rádióbeszéd szövege elérhető a világhálón: <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/kadar01s.htm>. (A kutatás ideje: 2010. január 26.).
- ¹⁹ *Bibó István kiáltványa, 1956. november 4.* A kiáltvány szövege elérhető a világhálón: <http://mek-oszk.uz.ua/01900/01937/html/szerviz/dokument/bibo4s.htm>. (A kutatás ideje: 2010. január 26.).
- ²⁰ Kis János: *1989: A víg esztendő* (Beszélő, 1999, 10.)

- ²¹ A szöveg forrása az OSA Digitális Archívuma: *A Kossuth Rádió adásainak átirata, 1989. január 28.* Elérhető a világhálón: <http://www.osaarchivum.org>. (A kutatás ideje: 2010. január 29.).
- ²² Idézi Seres László: *Pozsgay tabut dönt: egy „sommás ítélet” vége* (Hírszerző, 2009. január 30.). Elérhető a világhálón: http://www.hirszerzo.hu/cikk.pozsgay_tabut_dont_egy_sommas_itelet_vege.95887.html. (A kutatás ideje: 2010. január 29.).
- ²³ Idézi Balla István: *Pozsgay húsz éve pofozta le a kommunizmust* (Figyelő Online, 2009. január 27.). Elérhető a világhálón:

- http://www.fn.hu/tudomany/20090127/pozsgay_husz_eve_pofozta_le_210511. (A kutatás ideje: 2010. január 29.).
- ²⁴ Murányi Gábor: *1956: forradalom, ellenforradalom, zendülés, népfelkelés* (Heti Világgazdaság, 2009. 4.). Elérhető a világhálón: http://hvg.hu/hvgfriss/2009.04/200904_A_FoRRADALoM_DE_FINALASA_Fogalmuk_volt_rola. (A kutatás ideje: 2010. január 28.).
- ²⁵ Ezeket a jelentéseket a <http://www.osaarchivum.org/digitalarchive/nsa/index.html> oldalon tették elérhetővé. (A kutatás ideje: 2010. január 28.).

Hack Péter

Az átmenet igazságszolgáltatása

Az átmenet igazságszolgáltatásának kérdéseiről fogok szólni. Az átmenet igazságszolgáltatásán azt a folyamatot értem, ahogyan a diktatúrából a demokráciába átlépés után, a demokratikus jogállam helyreállítja a jog uralmát, és jogi úton is orvosolni törekszik a diktatúra által elkövetett jogsértéseket. Vannak, akik azt állítják, hogy az átmenet igazságszolgáltatásának elmaradása Magyarországon az az ár volt, amelyet az átalakulás békés jellegéért ki kellett fizetnünk.¹ Én ezt az álláspontot vitatom, az átmenet igazságszolgáltatásának más modelljei mellett is le tudtak zajlani békés átalakulások. Ugyanakkor a demokratikus intézményrendszer konszolidálódásának elmaradása és a demokratikus politikai kultúra hiánya vagy gyengesége nagymértékben annak köszönhető, hogy a szembenézés a múlttal gyakorlatilag elmaradt. A nemzetközi tapasztalatokból azt láthatjuk, hogy nincs eszményi megoldás a múlt sérelmeinek orvoslására, nincs olyan megoldás, amelyet bárhol, bármikor alkalmazni lehet, de vannak olyan általános követelmények, amelyeknek teljesítése hitelesítheti azt, hogy megszűnt a folytonosság a korábbi rendszerrel.

A rendszerváltást követően a magyar társadalomnak is szembe kellett néznie a pártállami múlttal, és ezen belül azokkal a jogsértésekkel, amelyeket az előző rendszer okozott polgárainak. A szembenézésnek csak egy része az, ami a jogalkotásban, törvényjavaslatok, törvények és alkotmánybírói ítéletek formájában megjelent, a másik része a társadalom közös lelkiismeretének kérdése. Előadásom a jog világát tekinti át, ugyanakkor látni kell, hogy a felmerülő jogi kérdéseknek súlyos erkölcsi vonatkozásai vannak, és ezek az erkölcsi kérdések szorosan összefüggenek azzal, hogy a társadalom hisz-e a jog uralmában, elfogadja-e annak létezését. Arra keresek választ, hogy az elmúlt húsz évben közjogi intézményeink hogyan járultak hozzá a múlttal való szembenézéshez. A demokratikus átalakulások tapasztalatainak számbavétele és az egyes meg-

oldási módok elemzése hozzájárulhat ahhoz, hogy a jövő jogalkotói merítsenek azok tanulságaiból. Talán a magyar átmenet igazságszolgáltatása is máshogyan alakult volna, ha alaposabban elemeztük volna azokat a történelmi tapasztalatokat, amelyek a kelet- és közép-európai átalakulásokat megelőzték.

Az 1989–1990-es jogállami változásokat megelőzően Európában fontos átalakulások zajlottak le. Ezen átalakulások során az új rendszereknek szembe kellett nézniük saját múltjukkal. Az új demokratikus rendszernek el kellett döntenie, hogy a régi rendszer vezetőit, a diktatúrákkal együttműködőket vagy azok ügynökeit bíróság elé állítják, vagy más módon büntetik őket, és el kellett döntenie, hogy a régi rendszer áldozatainak rehabilitálását vagy kárpótlását elvégzik-e, és ha igen, hogyan. Az átalakulások során nagyszabású eljárásokra és vizsgálatokra került sor a második világháborút követően Németországban és a németek által megszállt európai országokban, az 1970-es években Dél-Európában, az 1980-as években számos dél-amerikai országban, majd 1989-et követően a Keleti Blokk országiban.²

I. Az átmenet igazságszolgáltatásának módszerei

1. Spanyolország és az emlékezetvesztés

Az átmenet igazságszolgáltatásának módszerei nagyon eltérőek voltak. Az egyik jellegzetes megoldás, amelyet Stephen A. Garrett *Az átmenet igazságszolgáltatásainak modelljei – összehasonlító elemzés* című előadásában „emlékezetvesztés (amnézia)-modellnek” nevez, a Franco utáni Spanyolország megoldása.³ Az „amnézia-modell” alkalmazásakor az újonnan megszülető demokrácia tudatos döntéssel nem csak a büntetőjogi felelősségre vonást kerülte el, hanem még a társadalmi vitát is mellőzte a múlttól. Nem arról van szó, hogy ne lettek volna egyének, akik emlékeztek volna a múlt szörnyű tragédiáira, hanem arról, hogy az elszenvedett sérelmek a magánszféra részét képezték, és nem váltak a sajtó, a politika vagy az igazságszolgáltatás érdeklődésének tárgyává.

A spanyolok által választott út azért is figyelemre méltó, mert – Magyarországhoz hasonlóan – a legsú-